

סקירת ספרים

קובלנתו של שטרנהל

אניטה שפירא

זאב שטרנהל, בניין אומה או תיקון חברה? עם עובד, תל-אביב 1995,
491 עמודים

כשנים האחרונות, הפנייה לבחינת העבר הופכת יותר ויותר להבט של ביקורת ההווה. מי שמבקש לנגח את החברה הישראלית בדמותה הנוכחית פונה אל מה שהיה בה, כדי למצוא סימוכים והסברים לחולשותיה ונגעיה. הנטייה הרווחת היא להיאתו במעשיה ובמחדליה של תנועת העבודה הארץ-ישראלית והישראלית, ובמיוחד באלה של מנהיגיה הבולטים, בן-גוריון וברל כצנלסון, ולתלות בהם את מכאוביה של ישראל על סף שנת אלפיים. נטייה זו מקובלת על השמאל והימין, על היסטוריונים חדשים וישנים, והיא מעניינת בפני עצמה. כך, למשל, זולת קומץ חסידים, שהטבע הולך ומכלה, אך מעטים מתעניינים בו'בוטינסקי, גדול מנהיגי הימין הציוני, ואיש מרתק מכל בחינה שהיא. כך גם טרם נכתבה ההיסטוריה של 'המזרחי' בארץ-ישראל, מימי הרב פישמן-מיימון ועד ימי זבולון המר, מ'תורה ועבודה' ועד 'גוש אמונים'. וגם הציונים-הכלליים נידונים לשכחה, למרות שהיו אולי הקרובים ביותר במרחב האידאולוגי הציוני לתפיסת הליברליזם המערבי. לעומת זאת, כל חוקר או פרח היסטוריונים המכבד את עצמו מוצא לנכון לעסוק בבן-גוריון, בברל כצנלסון או, לפחות, בטבנקין, ביצרי, בגורדון, בגלילי. יש בכך משום הכרה, לעתים שלא מדעת, בתפקיד הדומיננטי שמילאה תנועת העבודה בעיצובה של המציאות היהודית בארץ-ישראל ובמדינת ישראל. אפשר אף שהיא נובעת מאיזו מוסכמה סמויה, כאילו תנועה זו עודנה הממסד של מדינת ישראל, כאילו 15 שנות שלטון הליכוד וממשלות האחרות הלאומית לא היו אלא תופעה זמנית שלא השאירה את רישומה על מבני היסוד של המדינה. לפיכך, מי שרוצה לנגח את המציאות הישראלית, אין לו אלא לקעקע את מעמדה של תנועה זו דווקא.

התופעה האמורה גם מעידה על כך שלא פג העניין בתנועת העבודה כחומר מחקר להיסטוריונים. ואכן, העיסוק בחומר המקורות שלה מרתק מאין כמוהו. החוקר שמטפל בו נוגע בלבה של ההווה הארץ-ישראלית, על המפעים ועל המדכא שבה, על

הנשגב ועל הקטנוני, על הפסגות ועל המדרונות של יחסה לאדם ולחברה, ללאום ולמעמד, לעם השכן ולעם היהודי, על פשרותיה עם המציאות בהווה, ועל חזון העתיד שלה. העניין שבתומר זה איננו נובע מאיזו שלמות פילוסופית. מקורו נעוץ דווקא בממדי-האדם של אבות התנועה: האקלקטיות הרעיונית, המוליכה לא אחת לסתירות פנימיות, האנרכיזם האידאולוגי, שכינתי בעבר בשם 'חוסר-העקביות היצירתית'. דיון בתנועה שכולה שסעים מעניין הרבה יותר מדיון במבנים חברתיים ופוליטיים מושלמים, אם אמנם יש כאלה במציאות, ולא רק בדמיונם של ממצאי המודלים.

ספרו של זאב שטרנהל בניין אומה או תיקון חברה? הוא תוספת חדשה לספרות המחקר שעניינה תנועת העבודה הארץ-ישראלית. שטרנהל עצמו הוא חוקר הפשיזם הצרפתי וזה חיבורו הראשון בתחום האמור. הוא מביא עמו את נסיונו בחקר תנועות אידאולוגיות בעלות גוון מסוים, את השכלתו הרחבה בתולדות הסוציאליזם במרכז אירופה ובמערבה, וגם את מעורבותו האישית בפוליטיקה הישראלית. מחקרו מתבסס על קריאה בעבודות מחקר, וכן עיון בכתביהם של אבות תנועת העבודה, שנתפרסמו בדפוס, בעיקר בקובצי נאומים. לא אחת נוצר הרושם, ששטרנהל סימן מראש את המטרה שהוא חותר אליה, ואחר-כך חיפש מקורות שיאששו את קביעתו. הספר כתוב בלהט מיסיונרי, מבלי להשאיר דבר לשיקול דעתו של הקורא. הכל מפורש עד הסוף, וכדי למנוע אי-הבנות, אף נכתב שוב ושוב, עד לעייפה. סגנון הכתיבה בוטה, לעתים תוך גלישה לגסות מיותרת.

התזה המרכזית של שטרנהל משתמעת כבר משמו של הספר. תנועת העבודה הארץ-ישראלית עמדה בפני הצורך לבחור בין בניין אומה ועיצוב חברה, בין לאומיות וסוציאליזם. והיא בחרה, במועד מוקדם למדי, באופציה הראשונה. כדברי שטרנהל, 'מאו ראשיתה, כל מאווייה, כל עוצמתה, כל האנרגיה הטמונה בתנועת העבודה היו מגויסים למען התקומה הלאומית, וכתוצאה מכך, חסרה התנועה ראייה ממשית של שינוי חברתי' (עמ' 31). ובאשר לרכיב הסוציאליסטי, 'עד מהרה היה הסוציאליזם למכשיר למימוש מטרת לאומיות ולא אמצעי ליצירת סדר חברתי חדש' (שם). זו הסיבה, טוען שטרנהל, לכך 'שלא נעשה בארץ-ישראל של שנות העשרים והשלושים מאמץ בקנה-מידה גדול לכונן חברה שונה באופן מהותי מהחברה הרכושנית הרגילה, או לפחות לבנות את החברה ההסתדרותית כחברה שוויונית. כאן טמונה גם הסיבה האמיתית לכך שישראל של היום אינה שונה מכל חברה מערבית אחרת' (שם). הסוציאליזם של תנועת העבודה היה בגדר מיתוס מגייס, במובן שסורל נותן למיתוס חברתי, קובע שטרנהל. אי-הצלחתה של תנועת העבודה להקים בארץ-ישראל 'חברה שוויונית יותר' לא נבעה 'מתנאים ואילוצים שלא היתה עליהם שליטה: היתה זו תוצאה של הכרעה אידאולוגית מודעת', שהתבטאה בסוציאליזם הקונסטרקטיבי (עמ' 16). שעבוד הערכים האוניברסליים של הסוציאליזם לערכים הפרטיקולריים של הלאומיות התבטא 'קודם כל בשלילה טוטאלית של מלחמת המעמדות וכתביעה להתגבר על הניגודים החברתיים בשם טובת הכלל' (שם). הסוציאליזם הארץ-ישראלי היה, לדבריו, 'סוציאליזם לאומי', המבוסס על לאומיות אורגנית, אינטגרלית, מבית-המדרש של הלאומיות הרדיקלית, הימנית (מושגים המשמשים במחקר הפשיזם).

הקווים האופייניים ליסוציאליזם הלאומי הם האיבה למרקסיזם ודחייתו כפרדיגמה מעצבת, העדפת ההוויה על האידאולוגיה ועל הדיון האינטלקטואלי. חלקו האחרון של הספר מוקדש להוכחת הטענה שההסתדרות לא רצתה בהתפתחותן של מגמות שוויוניות בתנועה, ואף הכשילה אותן.

כדי שלא לייגע את הקורא בפרטים מרובים, אִמנע מביקורת הספר סעיף-סעיף, אם כי הפיתוי הוא רב: הסתירות הפנימיות, אי־הדיוקים, ובעיקר ההכרזות הרפיניטיביות, שאין מאחוריהן אלא קביעתו של המחבר, רבים למדי. אנסה להתמקד בשלוש סוגיות מרכזיות: א. הטיעון שהרעיון הסוציאליסטי לא הוגשם בארץ-ישראל מפני ששועבד למטרות הלאומיות; ב. היחס בין הכרה אידאולוגית לבין הוויה פועלית; ג. משמעותו של 'מיתוס מגייס'.

קדימה לאומית והגשמת סוציאליזם

שטרנהל איננו שייך ל'היסטוריונים החדשים'. ביקורתו איננה נובעת מן ה'פוסט-מודרניזם', או מן ה-PC האמריקני המקובל. הוא דוחה גישה רלטיביסטית לאמת או למציאות. הוא מאמין גדול באמתות מחלטות, בעולם טוב יותר שמצוי בהשגיד, בכוחן של אידאאות. העולם, לדידו, נחלק בבירור ל'טובים' ול'רעים', לבני אור ולבני חושך. אין אצלו מקום לגוני האפור, לחולשת אנוש, לטעות, לקוצר־יד, למגבלות ההשגה האנושית. שטרנהל הוא איש השמאל הישן, האמון על תורתו של מרקס ורואה בה את אבן־הפינה לבנין־על סוציאליסטי שלם. הוא אינו מצטיין בסובלנות לתורות סוציאליסטיות שלא מבית־מדרשו של מרקס. הוא מצפה מסוציאליסט שישתמש בטרמינולוגיה המרקסיסטית, ומי שאיננו עושה כן חשוד באי־אמנות לדוגמה.

הקריאה בספרו של שטרנהל מעוררת הרגשה של *Déjà vu*: כבר קראנו דברים דומים במאמריהם של קומוניסטים, יהודים ולא־יהודים, אשר תקפו את הסוציאליסטים הציונים על אי־טהרתם האידאולוגית, על כך שתורתם איננה מושתתת על הדוגמה המרקסיסטית. הם עוד הוסיפו וקבעו שהסוציאליסטים הארץ-ישראלים נמנים עם משרתי האימפריאליזם הבריטי ופוגעים בתנועה הלאומית הערבית. שטרנהל מתעלם, משום מה, מעניין אחרון זה, ולא אנסה כרגע לנתח את הסיבות להתעלמות. אבל עובדה היא ששאר עיקרי דבריו מצויים בפמפלטים האנטי-ציוניים של קומוניסטים, של בונדיסטים, ואף של פועלי-ציון שמאל. ההבדל בינו לבינם הוא בכך שהם התייחסו להווה ולעתיד. הוא מתייחס לעבר.

לשיטתו של שטרנהל, תנועת הפועלים היתה תנועה לאומית, שביקשה להביא למהפכה תרבותית. ובכך, אכן, הצדק עמו. דומני שאין מחקר שנכתב בעשורים האחרונים, שאיננו מדגיש כי תנועת הפועלים העניקה קדימה לרכיב הלאומי בהשקפת עולמה על פני הרכיב המעמדי. החידוש היחיד בקביעתו זו של שטרנהל נעוץ בשתי טענות שנלוות אליה: ראשית, שמתן הקדימה לרכיב הלאומי פירושו היה ויתור על הרכיב הסוציאליסטי; ושנית, שמלכתחילה היה אפשר להקים חברה

סוציאליסטית בארץ-ישראל, ורק ההעדפה הלאומית של מנהיגי תנועת העבודה קלקלה את השורה.

ההבחנה החדה בין לאומיות לסוציאליזם נוחה מאוד לצורך בהירות ההסבר בשיעור באוניברסיטה, אך איננה הולמת את המציאות ההיסטורית של מאה השנים האחרונות: כל המסגרות שבהן נעשה ניסיון רציני ליישם את העקרונות הסוציאליסטיים, הלכה למעשה, היו חברות לאומיות. המהפכה העולמית, או המהפכה המתמדת בנוסח טרוצקי, לא חרגה אף פעם מדפי הברושורות האידאולוגיות אל שדה הניסויים החברתי. כל המהפכות במאה העשרים נעשו במסגרת לאומים. הטענה בדבר קיומה של סתירה בלתי-נמנעת בין לאומיות וסוציאליזם משוללת סימוכים אמפיריים, גם אם יש בה היגיון תאורטי. השילוב של לאומיות וסוציאליזם היה נפוץ למדי בתנועות שחרור לאומיות. גם התנועות הסוציאליסטיות של מדינות אירופה התפתחו במסגרות לאומיות. בתוכן – ולא במסגרת הרופפת של האינטרנציונל הסוציאליסטי – הן ניסו לתקן את החברה. כפי שאומר שטרנהל בצדק, ז'אן ז'ורס היה פטריוט צרפתי נאמן לא פחות מאנשי הימין. הראיה לכך שהזיקה לסוציאליזם איננה מבטלת את הזיקה הלאומית מצויה, כמובן, בהתגייסות של פועלי כל העולם, בשתי מלחמות עולם, איש איש לצבא עמו.

כל תנועה סוציאליסטית התאימה אפוא את אופיה ואת כליה למסורת הלאומית ולצרכים הלאומיים של עמה. האומנם יש צורך להזכיר כי בסין, ביוגוסלביה, או בפולין נחלצו סוציאליסטים נאמנים להגן על הנתבי הלאומי המיוחד שלהם לסוציאליזם? רק הסוציאליסטים הציונים נדרשו להכיר בקיומה של סתירה אימננטית כביכול בין שתי הנאמנויות הללו, ולבחור את העדיפה בעיניהם.

ארסנל הרעיונות הלאומיים והסוציאליסטיים של אירופה במעבר מהמאה התשע-עשרה למאה העשרים היה מקור לתורות שונות ומשונות, מהומניזם אוניוורסלי ועד נאציזם. ההבחנות המדויקות של שטרנהל בין סוציאליזם לאומי, שהוא טרף, לבין סוציאליזם שהוא במסגרת לאומית, אבל כשר, בין לאומיות אינטגרלית, שמוליכה, כך נראה, היישר לימין הרדיקלי, לבין לאומיות הומנית, שמוליכה לגאולה, לא נעשו בשעתן בהדות כזו. יתר-על-כן, ספק אם הבחנותיו החדות של שטרנהל תורמות להבנת התופעות האמורות היום. מרטין בובר דיבר במונחים של לאומיות אינטגרלית, ולא סיים את דרכו כפשיסט. א"ד גורדון, שדיבר על סוציאליזם בלי להשתמש בטרמינולוגיה סוציאליסטית, ולכן זכה ששטרנהל יגדירו כ'תיאורטיקן העיקרי של הלאומיות היהודית בארץ-ישראל בשני העשורים הראשונים של המאה' (עמ' 27) (וההגדרה האמורה היתה מפתיעה, מן הסתם, את כל מודעיו ומעריציו של האיש), היה בעל תפיסה הומניסטית נעלה. השימוש של ברדיצ'בסקי וברנר במושגים ניטשאניים לא הוליך אותם לגזענות, וגם לא את תלמידיהם. כשם שלא כל מי שהעריך את ניטשה היה בהכרח לחסידו של היטלר, כן גם העובדה שתנועת העבודה השתמשה במושגים ששימשו גם את הלאומיות האינטגרלית איננה עושה אותה בהכרח לשותף סמוי של הימין הרדיקלי.

לא אעסוק בניחות דבריו של שטרנהל על א"ד גורדון. בעניין זה אני מסכימה לכל

דבריו של מנחם בריןקר (הארץ, 5.7.1995). שטרנהל לא הבין את תפקידו של גורדון בתנועת העבודה, שלא היה לו דבר וחצי דבר עם כתביו הפילוסופיים של האיש. דומה ששטרנהל נפל כאן קורבן למחלה מקצועית ידועה: להקיש ממסכת מחקרית אחת, שהוא בקי בה, על נושאים חדשים שהוא לומד: כך, הפלא ופלא, כששטרנהל בוחן את הסוציאליזם הארץ-ישראלי, הוא מגלה פשיון צרפתי! האיסוף הדקדקני של פסוקים וצירופי משפטים וחיבורם יחד, כמו אוסף בולים, איננו ערובה לשחזור נאות של מסכת רעיונית ותרבותית של קבוצה אנושית בתקופה נתונה. הצגת רעיונות תלושים מן הקונטקסט הפוליטי-תרבותי שלהם, כביכול הם בעלי קיום עצמאי, יוצרת כביכול תמונה של המציאות ההיסטורית, אלא שוהי תמונה בראי עקום.

ההנחה שהיה אפשר להגשים את הסוציאליזם בארץ-ישראל ורק זדון-לכם הלאומי של קברניטי תנועת העבודה מנע את מימוש החלום בעייתית עוד יותר. לא אדון כאן בשאלה איך בכלל מצייר שטרנהל לעצמו את המציאות של ההתיישבות ציונית בארץ-ישראל בלי פרימט לאומי, שהרי כל ההתיישבות היהודית החדשה בארץ היתה מושתתת על עקרונות לאומיים. בלעדי אותו פרימט לאומי היו ברל כצנלסון ובן-גוריון ושאר נאשמי שטרנהל טורחים, מן הסתם, בבניין הסוציאליזם בברית-המועצות, או לפחות נלחמים במלחמותיו היהודיות של הבונד - כן, גם הבונד היה נגוע בלאומיות, אפילו אם שטרנהל שוכח זאת משום-מה.

אלא ששטרנהל אינו שואל את עצמו מה משמעות הוויתור על פרימט לאומי בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים, כשם שאינו מזכה את המציאות ההיסטורית בכלל בהתייחסות רצינית במסגרת הספר. לקורא מזומנת אפוא הרגשה סוריאליסטית, כאילו הדרמה של הגשמת או אי-הגשמת הסוציאליזם בארץ-ישראל מתחוללת בחלל ריק מבחינת הזמן והמרחב, כביכול אילוצי התקופה והתנאים המיוחדים של ארץ-ישראל אינם רלוונטיים לנושא, והכל היה תולדה של הכרעות אידאולוגיות א-פרירי. לכן אסתפק בנקודה זו בשאלה מתודולוגית: כיצד יכול אדם המתיימר לעבוד בכליו של היסטוריון לקבוע, שמהו שלא התרחש היה עשוי להתרחש, ושאי-התרחשות היתה תוצאה ודאית של הכרעה אידאולוגית מסוימת דווקא? וזאת במיוחד כאשר מדובר בדבר כה מורכב, כה חסר תקדים, כמו בניין חברה סוציאליסטית באמצעים וולונטריים? השימוש בחברה הישראלית של ימינו כנקודת המוצא, השוואתה לאידאולוגיה של ראשית המאה, וקביעה לאור ההשוואה הזאת כי הקדימה הלאומית היא שמנעה מאתנו להלום את השאיפות של הימים ההם - גישה שכזאת איננה עומדת בכללי ההיגיון המחקרי הבסיסיים ביותר. מי לידינו יתקע שהאידאולוגיה של ראשית המאה היתה בכלל בת-מימוש? מה הדוגמאות ההיסטוריות, הרלבנטיות למקרה דגן, שיכולות לרמוז כי בתנאים מסוימים אפשר להגשים סוציאליזם בחברה דמוקרטית ופתוחה? וגם אם נניח לרגע שאכן כן, האידאולוגיה האמורה היתה בת-מימוש, היכן ההוכחה לכך שהסיבה לאי-המימוש היא דווקא זו ולא אחרת? אם אומנם זו הסיבה היחידה לכשלון הסוציאליזם בארץ-ישראל, מדוע הסוציאליזם לא כל כך הצליח להתממש במדינות אחרות, שבהן, לטענתו של שטרנהל, לא חטאו הסוציאליסטים בחטא הקרמון של קדימה לאומית? מדוע לא

הצליחו מורי־דרכו של שטרנהל, אדוארד ברנשטיין וז'אן ז'ורס, להביא את תנועותיהם לאמץ לפחות אותם ממדים צנועים של שוויון ושיתוף, שאפילו שטרנהל מודה בקיומם בחברה ההסתדרותית?

לשטרנהל יש קושי ניכר בהגדרת מהות הסוציאליזם שלו: הוא מדבר לרוב על 'סוציאליזם דמוקרטי', לעתים על 'סוציאלי־דמוקרטיה'. אך לא ברור אם מושגים אלה זהים בעיניו, ולו רק משום שבכמה מקומות הוא מבקר את הסוציאלי־דמוקרטיה. לפיכך יש להניח שאין זהות בין השניים, וכי הסוציאליזם הדמוקרטי הוא־הוא המשטר הרצוי בעיניו של שטרנהל. אלא שמודל כזה לא נודע בדוגמות הסוציאליסטיות, אלא אם כן הכוונה לסוציאליזם ההומני, שהופיע לראשונה בשנות השישים ולא האריך ימים. אם זה המצב, משמע שהוא דן את תנועת העבודה של המחצית הראשונה של המאה על־פי קריטריונים שנוצרו כחלוף חמישים שנה.

שטרנהל משתדל, כמיטב יכולתו, שלא להתייחס למודל הסוציאליסטי החשוב ביותר של המאה: המודל הסובייטי. ולקורא לא נותר אלא לתמוה על כך. סוף־סוף, אם היה ניסיון רציני להקים חברה שוויונית אדיר־ממדים, עם בעלות הכלל על אמצעי הייצור, הרי זה היה הניסיון; אין נסיונות אחרים בקנה־מידה גדול. והנה, שטרנהל בורה ממודל כושל זה כמפני אש, אבל אין לו, כמובן, שום מודל מוגדר אחר. לכן, כנראה, בשום מקום בספר אין הוא מפרש למה כוונתו בדברו על 'סוציאליזם'. האם הוא מתכוון לתהליך מהפכני, או שמא הוא פוסל אותו? האם הוא מאמין בהשתפרות איטית של החברה, נוסח הסוציאלי־דמוקרטיה, או שמא תהליכים אבולוציוניים הם בעיניו בגידה בסוציאליזם? ההגדרה הכלכלית של מהות הסוציאליזם מעורפלת בספר לחלוטין. במקום אחד הוא טוען, שהלאמה של אמצעי הייצור איננה ביטוי לסוציאליזם, מפני שבשנות העשרים תמכו בכך גם סתם ליברלים. אם כך, מהי הדרך בדמוקרטיה לשליטה של החברה על אמצעי הייצור? במקום אחר רומז לכך שהשוויון בתנועה הקיבוצית ראוי לשבח, אך הקפה של התנועה היה קטן מכדי להיות משמעותי. אילו היתה כל הארץ מאורגנת בתבנית קיבוצים (ולחלופין, אילו הונהג שוויון בהכנסות, בנוסף לכל אחד לפי יכולתו, לכל אחד על־פי צרכיו) – אולי היה בכך כדי להשביע את רצונו. אך, כאמור, הוא לא מגדיר זאת במפורש: אילו עשה כן, היה עליו להסביר כיצד מחייבים את כולם להסכים לקבל שכר שווה תמורת עבודה לא־שווה. אין ספק שזו משימה לא־פשוטה, במיוחד לגבי איש כשטרנהל, שאיננו חסיד האינדוקטרינציה החינוכית וכל ניסיון לעצב 'אדם חדש' נראה לו כסטייה נוספת מן הסוציאליזם שלו. יתר־על־כן, חזקה עליו שהוא יודע היטב כי משטר מסוג זה לא הוקם בשום מקום בעולם, אפילו לא במדינות קומוניסטיות. במסגרת משטרים דמוקרטיים, המקסימום שהושג מבחינת החתירה לשוויון הוא מדינת הסעד לפי הדגם הסקנדינאוי, וקרבנות לדגם של הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי, ששטרנהל דן ברותחים, גדולה מאשר לדגם האוטופיסטי, המשתמע מתוך דבריו.

שטרנהל קובע נחרצות, שהאחדות הלאומית הועדפה על פני מלחמת המעמדות, וזה, לדידו, החטא הקדמון של נטישת הסוציאליזם בארץ. הוא גם קובע, שהבורגנות הארץ־ישראלית ידעה והבינה כי אין להתייחס ברצינות לשאיפות המהפכניות של

הפועלים. מאחורי הדברים האלה מסתתרת הקביעה כי הדרך היחידה להגשמת הסוציאליזם היא, בעצם, באמצעות מלחמת מעמדות. נניח לשאלה עד כמה המושג 'מלחמת מעמדות' מייצג מציאות קונקרטיה או מהווה 'מיתוס מגייס', מן הסוג ששטרנהל מזלזל בו. אתייחס בהקשר זה רק לשתי סוגיות: האומנם לא התחוללה בארץ 'מלחמת מעמדות', מן הסוג הרצוי בעיני שטרנהל, והאומנם אין סוציאליזם בלי מלחמת מעמדות?

אם המיתוס של דרמינל הוא הדוגמה למלחמת מעמדות, אכן אין לו מקבילות בארץ-ישראל. כאן לא היתה תעשייה כבדה, עם אלפי פועלים, עם קיפוח רבי-שנים, עם עבודת ילדים ותמותה גבוהה, ושאר תחלואי המהפכה התעשייתית. בארץ-ישראל היו קיימים בתי-מלאכה, שקראו לעצמם 'בתי-חרושת', ומספר מקומות-העבודה שהעסיקו יותר ממאה עובדים נמנה, כמדומה, באצבעות יד אחת. התפתחות התעשייה בארץ-ישראל התרחשה רק בשנות השלושים ובעיקר בשנות הארבעים, ולמעשה הבשילה רק לאחר קום המדינה. המעסיק הגדול מכולם היה ממשלת המנדט, שהעסיקה אלפי פועלים ברכבת, בקומץ שירותים אחרים ובעבודות ציבוריות. אלא שרובם ככולם היו ערבים, משום שאותה ממשלה נהגה לשלם שכר עבודה נמוך מכפי יכולת קיומו של הפועל היהודי. נסיונות של קומוניסטים יהודים וערבים, של פועלי-ציון שמאל, ואף של מפא"יניקים כשרים, לעורר את הפועלים הערבים למלחמת מעמדות, לא הצליחו במיוחד: 'התודעה הפרולטרית' של פועלים אלה עדיין לא הבשילה. לפיכך, 'מלחמת המעמדות' המבוקשת היתה למאבק של פועלים יהודים נגד מעסיקים יהודים, והמאבק הזה הוגבל בשל עובדה פשוטה: למעסיק היהודי היתה תמיד האפשרות לפטר את הפועל היהודי ולהעסיק את הפועל הערבי, בשכר נמוך יותר ובלי הסיכון של 'מלחמת מעמדות'. האם המסקנה הנובעת מכך היא שמלחמת המעמדות הוגבלה בשל הקדימה הלאומית, או שמא נכון יותר לקבוע כי בארץ שנבנית מן התשתית, שעדיין לא קיימת בה תעשייה של ממש, וכש'מעמד הפועלים' היהודי הוא רק בשלבי התהוות, מלחמת המעמדות אינה יכולה להתממש אלא בצורה מוגבלת בלבד? ואכן, זו היתה צורתה: המאבקים כנגד הפרדסנים, השביתות בבתי-החרושת 'נור', 'פרומין' ודומיהם, היה בהם מן הפתוס של מלחמת מעמדות. ההקף של מאבקים אלה אומנם איננו מרשים בהשוואה לאלפי הפועלים השובתים במכרות בצרפת. אך מה לעשות אם כל היישוב היהודי בארץ דאו היה יכול להיכנס לתוך עיר אחת בצרפת?

שאלה אחרת היא אם 'מלחמת מעמדות' היא אכן בלתי-נמנעת בדרך להגשמת סוציאליזם, ועל כך התחוללו ויכוחים רבים בסוציאליזם העולמי. השאלה היתה, למשל, אקטואלית בקשר לרוסיה: האם היה אפשר לרדג בארץ זו היישר מן המשטר הישן אל הסוציאליזם, מבלי לעבור את יסורי הקפיטליזם? מרקס הכיר בייחודיות של המקרה הרוסי, והסכים כי ברוסיה תיתכן מהפכה לפני התייעוש ולפני מלחמת המעמדות. הרעיון שאפשר לבנות ארץ במשטר סוציאליסטי תוך דילוג על השלב הקפיטליסטי רווח גם בתנועות אנטי-קולוניאליסטיות באסיה ובאפריקה. תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, שהאמינה כי אפשר לבנות כאן חברה צודקת מלכתחילה,

לא היתה מקורית בעניין זה, אלא נתלתה באילנות סוציאליסטיים גבוהים. אכן, לא באדוארד ברנשטיין ולא ב'ז'אן ז'ורס, שאליבא דשטרנהל הם האורים והתומים של הסוציאליזם. אך נראה לי שהכשרות הסוציאליסטית של הפופוליסטים הרוסים אינה נופלת מזו של חבריהם האירופים - שלא להזכיר את כל המהפכנים הסוציאליסטים הגדולים, שחנם אומנם ירד בחילופי העתים, אך הם שהיו המודלים לעשייה סוציאליסטית במאה העשרים.

בין אידאולוגיה מרקסיסטית לבין הוויה פועלית

ככלל, שטרנהל מייחס לנאמנות לדוגמה חשיבות רבה יותר מאשר לנאמנות למעשה. אחת הטענות הקשות שיש לו, כתוצאה מכך, כלפי תנועת העבודה הארץ-ישראלית היא ש'זיתרה' על המושגים המרקסיסטיים. יש משהו אנכרוניסטי בדרישה זו להתעמקות בדקויות הדוקטרינה המרקסיסטית כתנאי ללגיטימיות סוציאליסטית. גם אם היה לה מקום בשיח הסוציאליסטי לפני 1917, הנה מאז תפסו הכולשוויקים את השלטון ברוסיה פגה חשיבותו המרכזית של הדיון התאורטי ותשומת-הלב הועתקה ליישום הרעיונות, הלכה למעשה. כדברי אריק הובסבאום: 'משהפך [המרקסיזם] לתנועה המונית, התיאוריה המתוחכמת היתה, במקרה הטוב, לעיקרי אמונה; במקרה הרע, לסמל זהות ונאמנות, כמו דגל שיש להצדיע לו'.¹ אבל שטרנהל נשאר שבוי במנטליות התקופה שקדמה ל-1917, תוך שימוש - לא-מודע, כנראה - בעולם הדימויים והסמלים שמוזכר הובסבאום.

החיפוש אחר האידאולוגיה מנחה את שטרנהל בהערכתו את אחדות-העבודה ההיסטורית, המפלגה הסוציאליסטית הרדיקלית שהוקמה ב-1919 ושימשה אחר-כך כבסיס למפא"י. העובדה שהמטען האידאולוגי המרקסיסטי המקובל של המטריאליזם ההיסטורי נעדר מן המצע של אחדות-העבודה מטרידה אותו מאוד. בין השאר, הוא טוען בעניין זה, כי המצע האמור אינו מכיל שום זכר לנושא השוויון והחלופה לכלכלה הקפיטליסטית (עמ' 145). אכן, הטרמינולוגיה איננה מרקסיסטית, אך המצע של אחדות-העבודה מדבר גם מדבר על גאולת האדם, 'גאולה שלמה מעקת המשטר הקיים, המשליט את ההון הפרטי על חיי הלאום'. אם לא נזכר בו המונח 'קפיטליזם', הנה נשלל לחלוטין המשטר שבו ההון הפרטי שולט על אוצרות הטבע, על עמל הדורות ועל פרי רוח האדם, ו'עושה את הכלכלה הלאומית חומר לספסרות אדוני הרכוש והתחרותם', ועוד ועוד. החלופה החזויה למשטר זה, לפי אותו מצע עצמו, היא העברת כל הרכוש מרשות הפרט לרשות הכלל. אם זה אינו סוציאליזם, מה כן? אך, כאמור, הטרמינולוגיה המקובלת על שטרנהל חסרה, ובלעדיה אנה אנו באים?

שטרנהל אינו מעניק הכשר אידאולוגי לתנועה אלא לאחר שהקדים ובדק אם יש לה מקבילות אירופיות. בבדיקה שכזאת גילה שלא היה תקדים להקמת מפלגה סוציאליסטית אירופית על בסיס דומה לזה של אחדות-העבודה. אחדות-העבודה,

1. E. Hobsbawm, *The Age of Extremes*, London 1994, p. 399.

הוא קובל, לא דרשה מחבריה להישבע אמונים לדוגמות המרקסיסטיות, אלא הסתפקה בנאמנות למושגים ה'חשודים' שלה שזכרו לעיל. בעצם, היא לא הקפידה עם חבריה בעניין הדוגמה בכלל, ובעיקר דרשה מהם שיחיו 'על יגיעם בלי לקפח עבודת זולתם', כלומר יעבדו ויתפרנסו בלי ניצול של עבודה שכירה. 'מעולם לא קרה', מתריס שטרנהל, 'שמפלגה סוציאליסטית הוקמה על בסיס של "הוויה" ולא על בסיס של שותפות אידיאולוגית... "הוויה" פועלית מעולם לא נחשבה לערובה למחויבות לשינוי פניה של החברה ומעולם לא באה על חשבון האידיאולוגיה' (ההדגשה שלי, א"ש) (עמ' 145). מן הראוי לשים לב לשכיחות המלה 'מעולם' בפסקה זו וגם בהרבה מקומות נוספים בספר. זוהי אחת המילים החביבות על המחבר, אבל ספק אם מקומה יכירנה בעבודה המתימרת להיות מדעית: סוף-סוף, שטרנהל לא בדק את כל התנועות הסוציאליסטיות בעולם. מוטת הכנפיים האידיאולוגיות שלו מוגבלת לאירופה. והנה, במדינות 'נידחות' כמו ארצות-הברית, אוסטרליה או ניו-זילנד, ואפילו קרוב למחוזות-החפץ של שטרנהל, בבריטניה, צמחו תנועות פועלים מתוך ההוויה הפועלית, והאידיאולוגיה שלהן היתה משנית להווייתן זו. או שמא שטרנהל אינו מכיר בהן כ'תנועות פועלים'? נראה לי שהלייבור הבריטי הוא דוגמה טובה לתנועה סוציאליסטית שצמחה מתוך האיגודים המקצועיים, קצת בדומה לאחדות-העבודה שלנו, והצד האידיאולוגי שלה היה רופף יחסית לעוצמת ההוויה הפועלית. אבל שטרנהל אינו מביא אפילו דוגמה אחת מתנועה זו, היחידה, ככל הנראה, שחוללה שביתה כללית בארץ מערבית מפותחת, שבהגיעה לשלטון הקימה מדינת סעד מתקדמת ביותר, שהנהיגה הלאמה בהקף חסר-תקדים במדינות דמוקרטיות. ולא במקרה, מן הסתם, אין שטרנהל משתמש בו להדגמת הסוציאליזם: אם הלייבור הבריטי אינו מתאים למודל האוסטרו-מרקסיסטי או הצרפתי, איך יספק לנו דוגמאות, לשיטתו של שטרנהל? אכן, התנועות שצמחו מתוך ההוויה הפועלית לא העמידו תאורטיקנים גדולים כמו אלה שצמחו מן האידיאולוגיה, אך הן הצמיחו מנהיגות פועלים אותנטית, שידעה להילחם על האינטרסים הקיומיים של הפועל. דומה שקביעתו של מרקס, שההוויה קובעת את ההכרה, איננה מקובלת על שטרנהל.

הסוציאליזם-דמוקרטיה האירופית, שאופקיה האינטלקטואליים היו מרשימים כל כך, שוויכוחיה האידיאולוגיים העמידו בצל, אליבא דשטרנהל, את רמת הדיון הסוציאליסטי הארץ-ישראלי, אומנם חדלה, לדבריו, להאמין ביישום הסוציאליזם כבר ב-1919. אך אותה סוציאליזם-דמוקרטיה המשיכה להשתמש בטרמינולוגיה המרקסיסטית עד שנות ההמישים. והיא עשתה זאת בניגוד לסוציאליסטים הפרובינציאלים שלנו, שוויתרו על המושגים המרקסיסטיים כבר בשנות השלושים, ללמדנו כי אלה שמרו אמונים לסוציאליזם ואלה בגדו בו. משום-מה נמנע שטרנהל מכל טיפול בכשלונם של מנהיגי האוסטרו-מרקסיוזם בהתמודדות עם גדול המשברים של המאה העשרים: המשבר הכלכלי של 1929 ועליות הנאציזם, בעקבותיו. עם כל גדולתה התאורטית, הסוציאליזם-דמוקרטיה האירופית לא סיפקה את התשובות לבעיות הדור, והעיקר: היא כשלה במאבק נגד הפשיזם. הפרולטריון ברוב מדינות אירופה, ככל שהיה טהור מבחינה מושגית ואמון על הדקויות האידיאולוגיות שמפעימות את שטרנהל, הצטרף

ברובו לשורות המפלגות הפשיסטיות והנאציות. מסתבר שטוהר אידאולוגי ורמה גבוהה של הפשטה לא די בהם ביום פקודה למנוע עלייה של כוחות לאומניים קיצוניים. לאור התהפוכות האלה, קשה שלא לגחך למקרא טענתו של שטרנהל (בעמ' 136), כי כל זמן שקיימת מפלגה סוציאלי-דמוקרטית, הנאמנה לעקרונות המרקסזם, אי-אפשר להקים כוח סוציאליסטי-לאומי (לאמור, פשיסטי).

עניין 'ההוויה הפועלית' מתקשר לאיבתו של שטרנהל לעקרון עבודת הכפיים. שטרנהל קובע כי העלאתה של העבודה הפיסית לכדי ערך היא רגרסיבית מבחינה סוציאלית, מכיוון שיש בה כדי להיב את בני הפועלים שלא לשאוף להעלאת מעמדם, על-ידי רכישת השכלה גבוהה, וממילא גם כדי למנוע מוביליות חברתית. אכן, שטרנהל תופס כאן בקרניה של אחת הפרות הקדושות אשר לתנועת העבודה: הניסיון להפוך את הפירמידה המקצועית היהודית ההפוכה על ראשה, ולהקים בסיס רחב של פועלים יהודים בכל ענפי המשק, בניגוד למקובל בחברות שהיהודים מהווים בהן מיעוט שעיקרו מעמד בינוני, ועם הארץ הוא העושה את כל העבודות הקשות. ניסיון זה היה מושתת על הנחות לאומיות וסוציאליסטיות כאחת: מן הבחינה הלאומית, בלי מעמד עובדים יהודי רחב לא תוכל לקום הברה יהודית עצמאית; מן הבחינה הסוציאליסטית, הפרולטריון נחשב כמעמד העתיד, שבבוא היום ינווט את המהפכה להקמת החברה האל-מעמדית. אך עד אז, הוא מלח הארץ, מי שיוצר את הנכסים בעבודתו, ואיננו נגוע בניצול של עבודתו זולתו.

למרבה האירוניה, שטרנהל, הכועס על תנועת העבודה שוויתרה על המושג 'פרולטריון', כבר בשנות השלושים, איננו רואה את אורח החיים הפרולטרי כראוי ורצוי, ודורש מוביליות חברתית, אותה תכונה של החברה הדמוקרטית המערבית, הקפיטליסטית, המאפשרת לפרט להימלט מן הפרולטריון, ומערערת את כל תורתו של מרקס בדבר התרוששות מעמדות הביניים ובדבר הקיטוב הבלתי-גמנע בין המעמדות. בעוד הוא מבקר את ברל כצנלסון על כך שהעדיף את הכינוי 'עובד' על פני הכינוי 'פרולטר', משום שלפועל הארץ-ישראלי יש מה להפסיד חוץ מכבליו (לא סתם מבקר, אלא רואה בכך בגידה בעיקרון), הוא עצמו מחזיק בדעה, שאין זה כבוד גדול להיות פרולטר, וקובל על כך שתנועת העבודה לא טיפחה די הצורך את דרך המילוט ממעמד העובדים.

היחס לעבודת כפיים מתקשר לזלזולו של שטרנהל בכל הנסיונות הסוציאליסטיים, המוצלחים יותר והמוצלחים פחות, שנעשו בארץ-ישראל. הוא מכיר אומנם בעצם העשייה של כל מיני נסיונות ליצירת מושבים, קיבוצים, קואופרטיבים, אך טוען שכל אלה נחלו כישלון חרוץ, או לפחות - הקיבוץ, למשל - לא הצליחו להגיע לממדים משמעותיים. גרוע מכך, כולם נעשו מתוך מניעים לא-סוציאליסטיים. הבסיס לכל הנסיונות הללו, אומר שטרנהל, לא היה הרצון לשוויון, לא חתיחה לבטול הקניין הפרטי, לא פילוסופיה חברתית, כיאה וכראוי, אלא, כדבריו, תפיסה אוטיליטרית ציונית. צודק שטרנהל, במסקנתו כי כל הנסיונות הסוציאליסטיים התבררו בדיעבד ככלים חשובים להגשמת הציונות: כבר לפני כעשור כתבת על כך בפרוטרוט

במאמרי 'עלייתה וירידתה של תנועת העבודה הארצישראלית'.² אך מדוע יש לפקפק בשל כך בטוהר הכוונות הסוציאליסטיות של מחוללי הנסיונות הללו? ההכרה שלנו בכך שהמוסדות הסוציאליסטיים שימשו מגופים חשובים ביותר לבנייה הציונית היא חוכמה שלאחר מעשה, כאשר אנו צופים בתוצאות הדברים. אך אין בה כדי להעיד על שאיפותיהם, מאווייהם וכוונותיהם של עושי ההיסטוריה.

שטרנהל טוען שלא מצא בכתובים שום דברים של ממש בגנות המשטר הקפיטליסטי והשאיפה להקים חברה חלופית. דומה שלא קרא אלא מעט מאוד מקורות, או שראה רק את מה שביקש לראות. אילו היה פותח את דפי דבר, העיתון של ברל כצנלסון, שהוא, שטרנהל, מרבה כל כך להשמיעו, היה מגלה כמה הקדיש עיתון זה לדיון בנעשה באירופה, במאבקים הניטשים שם בין סוציאליזם ופאשיזם, בין קפיטליזם ונסיונות סוציאליסטיים. אילו כך עשה שטרנהל, אולי היה קורא את הסדרות הארוכות של מאמרים העוסקים בבניין החברה הקומוניסטית בברית-המועצות, את הניתוחים של הכלכלה העולמית. ומן הסתם גם היה מוצא את המאמרים התאורטיים של חביבו מן הסוציאלי-דמוקרטיה האוסטרית והגרמנית. אין זו אלא דוגמה אחת לבחירתו הסלקטיבית של שטרנהל.

שטרנהל בחר להתעמק בסוגיית גדוד העבודה, כדי להוכיח שאכן היתה אפשרות ראלית להקים חברה חלופית בארץ-ישראל, וההסתדרות, מתוך מניעים ציוניים, הכשילה אותה. אכן, היה מאבק חריף בין הגדוד להסתדרות. אולם ספק הוא אם שני גורמים אלה נבדלו זה מזה בעצם השילוב בין מטרות לאומיות ומטרות סוציאליסטיות, לפחות עד שלב ההשמאלה בגדוד (ב-1925). הגדוד - שהגדיר את מטרתו כ'בניין הארץ על-ידי קומונה כללית' - ביקש אף הוא לעשות שימוש בכלי הסוציאליסטי לצורך הגשמת הציונות. שטרנהל מצטט את אלקינד כאומר שיש לחלק בין חברי הגדוד רק חלק קטן מן הרווחים והשאר 'צריך לשמש לבניין הארץ לפי מושגינו'. ושטרנהל מוסיף ומסביר: 'במלים אחרות, אלקינד כפר בעקרונות היסוד של הסוציאליזם הלאומי, המכונה סוציאליזם קונסטרקטיבי' (עמ' 256). אודה ואתוודה, קראתי פסקה זו כמה פעמים, ולא הבינתי, במה כפר כאן אלקינד בסוציאליזם הקונסטרקטיבי. לטעמי, לפנינו הרגמה ברורה של הסוציאליזם הקונסטרקטיבי, שחתר לשלב את בניין הארץ ואת הגשמת הסוציאליזם. המאבק בשלב זה בין הגדוד להסתדרות לא היה לו דבר וחצי דבר עם העמדות הציוניות והסוציאליסטיות. (אגב, באותו מקום בספרו מזכיר שטרנהל שורה של אישים 'לאומנים אנטי-מרקסיסטים חריפים', הלוא הם רמז, כצנלסון, לבקוביץ וטבנקין. מילא, שלושת הראשונים. אך טבנקין? אכן, שטרנהל מתקשה מאוד להכיר

2. אניטה שפירא, 'עלייתה וירידתה של תנועת העבודה הארצישראלית', ההליכה על קו האופק, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 355-374. נכתב לצורך כנס שהתקיים באוניברסיטה העברית בירושלים ב-1985. התפרסם לראשונה תחת הכותרת: Anita Shapira, 'Socialist Means and Nationalist Aims', in: S.N. Eisenstadt (ed.), *Patterns of Modernity*, London 1987, pp. 109-121

בקיומו של עוף מוזר כדוגמת טבנקין: גם מרקסיסט נלהב, ואפילו שולט היטב בטרמינולוגיה, וגם לאומניו).

כמה עמודים לאחר־מכן, קובע שטרנהל, כי שבירתו של גדוד העבודה בפרשת הפילוג בין תל־יוסף ועין־חרוד, ב־1923, לא היה לה דבר עם הנאמנויות הלאומיות של הגדוד, שדבק בפרימט של בניין הארץ (עמ' 263). אם כך, במה ההבדל בינו לבין שאר התנועה, שנסיבותיה הסוציאליסטיים היו פגומים, לפי שטרנהל, מתמת הפרימט הלאומי שלה? מה הייחוד של הגדוד בשלב זה, שמצדיק לייחס לו יתרון ערך סוציאליסטי? גם אם נניח שאכן היו במפלגת אחדות־העבודה כל החסרונות ששטרנהל מונה בה (עמ' 265) וכי מפלגה זו אומנם היתה משוללת כל אותם ערכים סוציאליסטיים שהיו נחלת הגדוד (ואני מרשה לעצמי לפקפק בכך), עדיין אין כאן שום צידוק להעדפת הגדוד על פני השומר־הצעיר, הקיבוץ־המאוחד או חבר הקבוצות. גם אצלם היה כל אחד מקבל לפי צרכיו ותורם לפי יכולתו. גם אצלם היתה חברה וולונטרית וחופשית, כמו בגדוד. הבחנתו של שטרנהל בין הגדוד לבין הקיבוץ־המאוחד, כאילו האחרון לא הנהיג קופה משותפת ולא רצה לממש שוויון (עמ' 272) - אין לה כל יסוד. גם הגדוד היה ציוני וגם הקיבוץ־המאוחד היה שוויוני.

שטרנהל מציג את איסור האיחוד בין תל־חי וכפר גלעדי, שגזרה ההסתדרות בסוף 1926, בניגוד לעמדת הגדוד, כהוכחה נוספת לברוטליות האנטי־סוציאליסטית של בן־גוריון. 'מסע טיהור ותיסול פוליטי שכזה לא התקיים מעולם במפלגה סוציאליסטית', קובע שטרנהל, תוך שימוש חוזר במילה החביבה עליו 'מעולם' (עמ' 267). האומנם 'מעולם'? אני נזכרת בפרשת סנה במפ"ם, ונדמה לי שפרשת תל־חי וכפר גלעדי מחווירה לעומתה, שלא לדבר על טיהורים חוזרים ונשנים במפלגות סוציאליסטיות שמאליות, לפני ואחרי שהגיעו לשלטון. אכן, בן־גוריון ידע להשתמש בשיטות כוחניות. אך מה שייך האיחוד בין שני הקיבוצים האמורים לכל פרשת הסוציאליזם והגדוד? היה לעת ההיא ויכות בקשר לפיקוח על מחסן הנשק הספרטיסטי של כפר גלעדי, ומאבק בין הרוב בתל־חי ובין קבוצת ותיקים בהנהגת משפחת זייד, שלא רצו להתאחד עם אנשי כפר גלעדי, מסיבות השמורות עמם מימי 'השומר'. בשני היישובים הללו היה רוב מוחלט ליימין של הגדוד, שדגל בסוציאליזם קונסטרוקטיבי. הפרשה כולה מעידה על הנטיות הצנטרליסטיות של בן־גוריון ושל ההסתדרות, שלא אהבו גופים אוטונומיים כמו הגדוד. אך מה בין זה לבין הצלחתו או כשלוגו של הסוציאליזם בארץ בשל פרימט לאומי? עובדה היא שמקץ פחות מחצי־שנה ירדה פרשה זו מעל הפרק ונשכחה, ושני הקיבוצים, שהתאחדו בינתיים כרצונם, חזרו אחר כבוד להסתדרות. פרשה זו עצמה תופסת אצל שטרנהל מקום נכבד יותר מזה של הפילוג בגדוד העבודה וירידת אלקינד וחבריו לברית־המועצות.

אלקינד וחבריו התייאשו מן האפשרות להגשמת הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי בארץ, לנוכח התפתחותו של משק קפיטליסטי ולנוכח המשבר הכלכלי של שלהי שנות העשרים. הם האמינו כי בחסות השמש (הבוגדנית בדיעבד) שעולה מן המזרח, יעלה בידם להקים בקרים קיבוץ למופת. סופם שהלקם נכחדו בטיהורים וחלקם נכחדו בשואה. האם השיעור בסוציאליזם בקשר לכך משמעותי פחות מהפרשה הצדדית של

תל-חי וכפר גלעדי, או שמא העמימות העובדתית נובעת פשוט מאי-שליטה בחומר? מכאן ואילך, בכל פעם ששטרנהל מבקש להוכיח שאי-מימוש השוויונות, הלכה למעשה, בתוך המשק ההסתדרותי לא נבע מקשיים אובייקטיביים, הוא חוזר ומוכיר את כפר גלעדי ותל-חי: הרי לכם, כשההסתדרות רצתה, היא היתה מוכנה להוציא את תל-חי וכפר גלעדי ממסגרתה. אבל היא לא נהגה כך כדי לבצע עד תום את השוואת השכר באמצעות המשכורת המשפחתית, ובמקרים אחרים כיוצא באלה.

לאמתו של דבר, ההסתדרות לא היתה מוסד רב-עוצמה וכלי-יכול, כפי שעולה מהציור של שטרנהל. בחברת מהגרים שחיה במציאות קולוניאלית, שבה החוק לא סיפק כל הגנה לפועל, סיפקה ההסתדרות שירותים בסיסיים ובנתה בדרך זו מערכת יחסים של תלות וכוח בין הפועלים וביניה. אף-על-פי-כן היתה שליטתה של ההסתדרות בשוק העבודה חלקית בלבד והפועלים יכלו תמיד לעזוב אותה: חלק לא קטן של הפועלים בארץ (למשל, הפועלים הרוויזיוניסטים, אנשי 'המזרחי', ורוב בני עדות המזרח) לא היו שייכים להסתדרות כלל ועיקר. הצורך בשמירת שיווי-המשקל בין הגנת האינטרסים של הפועלים החלשים והפגיעים ובין שמירת המרות על הפועלים החזקים (בידיעה שאם אלה יעזבו את ההסתדרות - תיפגע יכולתה לסייע לחלשים) חייב לוליינות מתמדת בין 'משוך' ו'הרפה', בין מקל לגזר. וכמובן, יכולת האכיפה של ההסתדרות, כארגון וולונטרי, היתה מוגבלת - ואזכיר כמה דוגמאות לכך: ההסתדרות לא הצליחה לגייס עובדים לעבודות הקשות, שנקראו בעגה דאז 'עבודות כיבוש'. היא נכשלה בכך גם בתקופת של אכטלה, ונאלצה להסתייע בקיבוצים המאורגנים לאיש מקומות-עבודה רגישים כמו מפעלי ים המלח או יחידות שונות של הממשלה המנדטורית. כאשר שררה גאות כלכלית בעיר, נבצר מההסתדרות לגייס פועלים לעבודה בקטיף. ההסתדרות גם לא הצליחה לבסס את מרותה על המושבים, למרות הניסיון שנקשר בהקמת 'ניר', והיא לא הצליחה לכפות את רצונה על קיבוצים שסירבו לקבל את מרותה (כמו בפרשת הפילוג של רמת יוחנן ובית אלפא). לא עלה בידי ההסתדרות לכפות איחוד על התנועה הקיבוצית. היא לא הביאה אנשים להתגייס לפלמ"ח או לצבא הבריטי, אלא בהיקף קטן מהחזוי. במלים אחרות: כאשר האינטרס של הפרט התנגש עם האינטרס הכללי, כוח הכפייה של ההסתדרות היה מוגבל מאוד. זו היתה הבעיה העיקרית ביחס לדרגה המשפחתית. מצד אחר, ההצלחה של ההסתדרות בסיוע כספי למובטלים (באמצעות מפעל המפדה) ראויה לשבח, ושטרנהל אכן מודה, בין השיטין, שזה היה סיוע בהקף מרשים. אדרבא, הוא קובע כי 'תביעותיו של החבר מהשורה [בארץ] כלפי הארגון היו לאין-ערוך גבוהות יותר מאלה של חבר איגוד מקצועי באירופה' (עמ' 399). האם מצב זה מקרב אותנו לסוציאליזם או מרחיק אותנו ממנו?

החזרה האינסופית על דלות הפילוסופיה של תנועת העבודה ועל עליבות הוויכוח האינטלקטואלי בתוכה (לעומת העליונות האינטלקטואלית של ענקי התאוריה האירופים) מצטרפת אל ביקורת המעשה הסוציאליסטי בארץ ואל ערעור מניעיו, ומובילה למסקנה שהדגם הסוציאליסטי הרצוי בעיני שטרנהל הוא הטיפוס הידוע בכינוי 'סלון קומוניסטי': מי שחי חיי בורגני, אך מדבר גבוהה-גבוהה כסוציאליסט.

זה, ולא הנבוכים הארץ-ישראלים, המגששים את דרכם לחברת העתיד, הוא הסוציאליסט האמתי. הוא עוסק בשאלות אוניוורסליות על כוסית ויסקי ליד האה, ומתלבט בדקדוקי עניות של ניסוחי מצע. סוף-סוף, מי שמע, כדברי שטרנהל, שתנועה סוציאליסטית תתבסס על הוויה פועלית?

'מיתוס מגייס' ומציאות היסטורית

בהקדמתו לספר מבחין שטרנהל בין 'דימויים' לבין 'עובדות'. בכלל ה'עובדות' הוא מונה גם את ה'מיתוסים החברתיים השכיחים, תפיסתם של בני אדם את הטוב והרצוי. אם אלה הן עובדות, הנה גם 'מיתוס מגייס' כולל בין העובדות המעצבות את המציאות, כדבריו. לאור התייחסות זו, קביעתו של שטרנהל שהסוציאליזם היה מיתוס מגייס בלבד נראית מוזרה למדי וסותרת את האידיאולוגיה שלו-עצמו.

בראייה לאחור, כל הססמאות הגדולות מתגלות כמיתוס מגייס: 'פועלי כל הארצות - התאחדו!', הפסוקים המרגשים של האינטרנציונל, חזון המהפכה הגואלת, עליוי האדם, 'חופש, שוויון ואחוזה', הפרולטריון כפרומיתאוס הכבול - כל אלה, לאחר שנמדדו בכליו של ההיסטוריון אל מול המציאות שהצליחו או לא הצליחו לשנות, אינם מצטיירים כעיקרי אמונה, שאנשים היו מוכנים לתת את נפשם עליהם, אלא כ'מיתוסים מגייסים', שכל מיני מושכים בחוטים ידעו לעשות בהם מניפולציה, כדי להביא המונים לכלל פעולה. אין בכך כדי להעיד, שהמפעילים לא האמינו בעת פעולתם, בתום לב ובאמונת אומן, כמו המופעלים, כי אותו 'מיתוס מגייס' מבטא את אמת חייהם, את תקוות האנושות, את המיטב שבהם ובחברתם.

האופי של המיתוסים המגייסים מבטא את האמונות, את השאיפות ואת הייעוד שחברה אימצה לעצמה. אין זה מקרה שתנועה אחת בחרה בטוהר הגזע או בתפארת הכוח כמיתוס המגייס שלה, ותנועה אחרת בחרה בסולידריות בינלאומית ובעילוי האדם. יש יחסי גומלין והזנה הדדית בין מערכת הנורמות השלטת בחברה נתונה ובין המיתוסים המגייסים שלה. לפיכך, המיתוסים המגייסים הם מקור ראשון במעלה להארה של החברה הנידונה. העובדה שתנועת הפועלים הארץ-ישראלית אימצה לעצמה את הסוציאליזם כמיתוס מגייס איננה מלמדת על כושרם המניפולטיבי של מנהיגיה, אלא על מערכת האמונות והציפיות של המנהיגים ושל אנשי השורה. היא מאירה, מאין כמוה, את הדימוי העצמי של תנועה זו, כיצד ראתה את עצמה, ובאלו מושגים ניתחה את המציאות העולמית, את העבר ואת תקוות העתיד, והיכן מיקמה את עצמה בקשת העולמית, ששני קטביה היו אז בכירור קומוניזם ופשיזם.

בניגוד לדעתו של שטרנהל, שמיקם את תנועת העבודה אי-שם בימינה של הקשת, כל הראיות בדבר מה שאנשי התנועה ראו כטוב וכרצוי, כמוסרי וכלא-מוסרי, ממקמות אותם אי-שם בלב הקוטב השמאלי של הקשת. אפשר שבמציאות של סוף המאה העשרים הגבולות בין המחנות נטשטשו. אולם במציאות של המחצית הראשונה של המאה השייכות למחנה הסוציאליסטי או למחנה הקפיטליסטי היתה הרבה יותר ברורה ומחודדת. מאחורי השייכות ניצבה שורה של אירועים וסמלים, שהיו לקודים

מזהים שלה. אין בכוונתי להרחיב בנושא זה, שאפשר לכתוב עליו ספר, אבל אין שום קושי לקבוע בבירור: התודעה העצמית של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית היתה תודעה סוציאליסטית. ותודעה זו עיצבה את המציאות הפוליטית, החברתית, והתרבותית של מדינת ישראל יותר מכל אידאולוגיה. היא התבטאה, בראש ובראשונה, בדחיית סולם הערכים ונורמות ההתנהגות של החברה הבורגנית, כולל עקרון ההשגיות של הפרט, ובחתימה להקמת חברה שאמת-המידה הערכית הבסיסית בתוכה היא הגשמתו של היחיד בעבודה, ורצוי בעבודה פיסית. אכן, תודעה זו לא הוכיחה את יכולתה לעמוד לאורך זמן אל מול סוד הקסם הבורגני. אך היא הכתיבה בשעתה את הערכים שהנוער חונך עליהם, את השיח הפוליטי בעיתונות וברחוב, את אמות-המידה המקובלות להערכת המעשים והמחדלים של הפרט והכלל, את נורמות ההתנהגות, את יחסי הגומלין בין כלכלה וחברה, בין חברה ופוליטיקה, בין היחיד לקולקטיב. כמו בכל חברה אנושית, גם אז היה מרחק בין המלים הגבוהות לבין המעשים שפיגרו אחריהן. אך למילים היה ויש משקל רב בעיצוב התודעה הפרטית והציבורית.

העובדה שהחברה הישראלית שקמה היתה תערובת של משק קפיטליסטי ואיים סוציאליסטיים, כלכלה הופשית ומשק ציבורי, תכנון מרכזי ויוזמה פרטית, פערים חברתיים ורגישות לשכבות החלשות, אגואיזם תחרותי וזיקה לקולקטיב – אין בה כדי לבטל את זיקתם העמוקה של האבות המייסדים לעולם המחשבה, משאת הנפש והמעשה הסוציאליסטיים. ההגדרה 'מיהו סוציאליסט' איננה נגזרת לא על-פי הנאמנות לדוגמה סוציאליסטית זו או אחרת, ואף לא על-פי ההצלחה הסופית של גיבורי ההיסטוריה, שכן לפי הגדרה אחרונה זו, דומה שלא היה סוציאליסט מעולם. כיום, לאחר קריסתם של משטרים סוציאליסטיים וקומוניסטיים בכל רחבי העולם, כאשר אפילו המודל של מדינת הסעד שוב איננו עמיד בפני פגעי הזמן, ושרידי הכלכלה הסוציאליסטית בארץ מתערערים וסוחפים עמם אל האבדון את שארית המחויבויות החברתיות של תנועת העבודה, נקראת קובלתו של שטרנהל על היעדר הסוהר הסוציאליסטי של אבות תנועת העבודה כמו קובלנה של חוני המעגל, שזה עתה התעורר משנתו והוא מחפש את העולם שלא היה קיים כשהלך לישון, ושעליו חלם בשבעים שנות תרדמתו. הלוא שום מודל לא התזיק מעמד מול תלאות הזמן, שום מודל לא צלח מול היצרים התחרותיים והחומרניים של האדם, ושל הפועל בכלל זה. הסוציאליזם, כתנועה שמשמעותה היתה בראש ובראשונה מוסרית, עוד לא אמר את המילה האחרונה. אנו נמצאים בתקופת מעבר, בין כשלונן של הנוסחאות הישנות, לבין הופעתן של תורות שיציעו שיווי-משקל חדש בין צדק חברתי וכלכלה מודרנית, בין מעורבות המדינה לבין חירות הפרט. כאשר יתחילו הגישושים אחרי הנוסחה הגואלת, לא הדוקטרינות הנושנות והקפואות מבית-מדרשו של שטרנהל יהיו היסוד להתפתחות החדשה, אלא דווקא אותו אנרכיזם יצירתי שאפיין את אבות תנועת העבודה.